

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

В статті автор розглядає проблему розвитку правової системи, як елементи правової системи впливають на її зміну, а також розглядається новий тип правової системи – міждержавний, який не досліджувався в юридичній літературі.

Ключові слова: права система суспільства, елементи правової системи, суб'єкти права, міждержавна (міжнародна) система.

В статье автор рассматривает проблему развития правовой системы, как элементы правовой системы влияют на ее изменение, а также рассматривается новый тип правовой системы – межгосударственный, который не исследовался в юридической литературе.

Ключевые слова: правовая система общества, элементы правовой системы, субъекты права, межгосударственная (международная) система.

In the article the author considers the problem of the legal system, as elements of the legal system influence its change, and is considered a new type of legal system – international, which is not investigated in the legal literature.

Keywords: legal system of society, elements of the legal system entities, intergovernmental (international) system.

Постановка проблеми. Правова система є одним з важливих засобів забезпечення оптимальної єдності політичної та соціальної стабільності і динамізму, збереження цілісності суспільства, взаємодії особистого та суспільного, приватного та публічного факторів, які завжди перебувають у антиполісних відносинах, тобто взаємопроникненні та внутрішній суперечливості. В умовах розвитку суспільства, зміни правових відносин та законодавства призводить до необхідності зміни правової системи суспільства. Під впливом інтеграції відбувається зближення національних правових систем та їх інститутів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як вітчизняна, так і зарубіжна юридична наука приділяє увагу вивченню ряду правових проблем розвитку правової системи суспільства та шляхи її удосконалення. Ці проблеми знайшли своє відображення у працях вчених, зокрема таких як: Е. В. Аграновская, В. К. Бабаева, С. А. Комаров, И. И. Лукашук, Л. А. Луць, Ф. Ф. Мартенс, Н. И. Матузов, А. С. Пиголкин, Н. Н. Тарасов, М. Ю. Тихомиров, А. В. Торкунов, Г. И. Тункин, П. А. Цыганков, Т. О. Шкляр, Г. Х. Шахназаров. та ін.

Метою статті є вивчення проблеми розвитку та становлення правової системи суспільства.

Виклад основних положень. Суспільство – це одна велика система, в якій існує безліч підсистем. Однією з таких підсистем є правова система. Ця правова категорія була введена вченими-юристами для узагальнення усіх відомих правових явищ держави.

Правова система – це не застигла, статична сфера суспільства. Вона постійно змінюється, що приводить до складних сполучень різних її елементів, обумовлених об'єктивними закономірностями розвитку соціуму [5, с. 416]

Розвиток правової системи суспільства на пряму пов'язано з її елементами, оскільки у їх взаємодії вони безпосередньо змінюють правову систему. В юридичній літературі існують різні точки зору щодо елементів, які входять до складу правової системи. Так, М.І. Матузов виділяє такі елементи правової системи: 1) право як сукупність створюваних і охоронюваних державою норм; 2) законодавство як форма виразу цих норм; 3) правові установи, що здійснюють правову політику держави; 4) судова та інша юридична практика; 5) механізм правового регулювання; 6) правореалізаційний процес (у тому числі акти застосування і тлумачення); 7) права, свободи й обов'язки громадян (право в суб'єктному значенні); 9) законність і правопорядок; 10) правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); 11) суб'єкти права (індивідуальні й колективні); 12) системоутворюючі зв'язки, що забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи; 13) інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, законні інтереси тощо), що утворюють «інфраструктуру» правової системи [11, с.25].

Л.А. Луць вважає елементами правової системи лише суб'єктів права, а інші правові явища її компонентами [8, с. 42 – 45]. Не вдаючись у полеміку щодо складу елементів правової системи та критеріїв їх

вибору, зазначимо, що існують неподільні, універсальні і субстакійні елементи суспільства, які мають місце у всіх сферах його життя та з яких «будуються» його підсистеми. Це суб'єкти, об'єкти, суспільні відносини і соціальна діяльність. Вони і є критерієм виявлення елементів правової системи.

Разом з тим важливо підкреслити, що застосування даного критерію дає можливість встановити лише системоутворюючі елементи правової системи. В свою чергу кожний з таких елементів є основою, фундаментом для утворення та виокремлення підсистем правової системи, які є відносно самостійними її частинами і мають «власний» комплекс елементів (певних правових явищ) [18, с. 108].

У зв'язку з вищевикладеним можна вважати, що системоутворюючим елементом правової системи є саме суб'єкти права, так як саме вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети та реалізації специфічних для неї функцій.

Суб'єкт права буде визнаватися елементом правової системи тоді, коли буде персоніфікованим та наділений правосуб'єктністю, необхідними юридичними властивостями, тобто певні владні органи. При цьому властивості суб'єкта соціальної системи поглинаються юридичними властивостями. Це, зокрема, стосується і правосвідомості суб'єкта, під якою у юридичній літературі, як правило, розуміють систему почуттів, поглядів, уявлень, понять, оцінок та установок з приводу чинного або бажаного права [1, с. 18, 19; 12, с. 187; 3, с. 302].

Лише суб'єкти права, можуть розглядатися, як елементами правової системи, завдяки їх персоніфікованості та правосуб'єктності. Із взаємодії суб'єктів права виникають інтегративні властивості правової системи, забезпечується її функціонування. При взаємодії суб'єктів розвиваються та змінюються правові відносини, які зумовлюють зміну правової системи. Деякі суб'єкти права наділені владними повноваженнями, за допомогою яких твориться та змінюється закон, що також спричиняє зміну та подальший розвиток правової системи.

Взаємодія суб'єктів права утворює структуру правової системи, при цьому стабільність зв'язків забезпечується правовими засобами. В міру ускладнення правової системи в ході її розвитку виокремлюються певні частини, що зумовлені об'єктивними закономірностями (властивостями) її внутрішньої будови і є об'єктивно необхідні для існування правової системи як єдиного цілого. Взаємозалежність, спосіб взаємодії, порядок розміщення яких визначає спрямованість правової системи на досягнення правопорядку.

Однією з основних тенденцій сучасного розвитку правової системи є поступове і послідовне зближення природно-правових і державно-правових засад, що відбувається із зростанням загальної культури, формуванням нового праворозуміння, реалізацією гуманістичних суспільних ідеалів, «олюдненням» держави і права.

Створення сучасної ефективної правової системи, потребує розробку відповідної теоретичної моделі. Така модель має ґрунтуватися на найновіших досягненнях світової та вітчизняної наукової думки, враховувати всю сукупність передумов і орієнтирів пошуку, шляхів та механізмів подальшого реформування суспільства, розвитку оновленої правової системи.

Однак, кожна держава виробляє своє власне право, залежно від притаманних їй характеристик, стану розвитку, домінуючої філософії, ідеології, вірувань і прагнень. Саме тому, різним політичним системам, різним країнам і навіть різним історичним епохам притаманні різні державні правові системи зі своїми особливими базовими принципами, юридичними концепціями і категоріями, зі своєю особливою побудовою, виконанням і призначенням правових норм [2, с. 78].

Однією з форм зміни правової системи є еволюційний перехід правової системи з одного якісного стану в інший і ця форма є оптимальною для природного перетворення суспільства. Вона передбачає поетапну, ненасильницьку зміну якості правової системи, яка здійснюється на основі принципу різноманіття та з урахуванням особливостей і традицій національного розвитку. Еволюційний шлях зміни правової системи дозволяє підтримувати безперервний і сталий правовий вплив на суспільне життя навіть у перехідний період.

В результаті перехідних процесів у правовій сфері відбувається не просто перетворення, а саме становлення і розвиток нової якості правової системи (не становлення правової системи заново, а виникнення її нової типологічної сутності). Перехідний можна вважати правову систему, що забезпечує зміну типу суспільних відносин і характеризується нестабільністю, структурної неповнотою і кризою її легітимності і механізму дії.

Правова система, що завершила певну форму руху в регламентації однотипних суспільних відносин, може далі розвиватися лише кількісно, множачи тотожні компоненти до певної межі, бо будь-який вид руху обмежений і якістю (способом і складністю зв'язку), і кількістю компонентів, що знаходяться в даній формі зв'язку. Якщо ж вдосконалення даного типу суспільних відносин за допомогою правового впливу стає історично безперспективним і наштовхується на суцільне опір ззовні, правова система перестає підтримувати самозбереження за рахунок зовнішнього оточення і внутрішніх природних факторів і переходить в інший якісний стан. Тому саме динамізмом, а не нерухомістю, забезпечується стабільність правової системи.

Необхідність створення теоретико-методологічної основи розвитку правової системи зумовлена процесами зближення національних правових систем та їх інститутів в умовах європейської інтеграції. Базою такого зближення виступають загальнолюдські правові цінності – ідеї прав людини, верховенства права, демократичної, соціально-правової держави та інші, що набувають дедалі більшого поширення у світі.

В умовах глобалізації та регіоналізації, зміни інфраструктури світу з'являється новий тип правової системи – міждержавний, який не досліджувався в юридичній літературі, хоча такий аналіз є об'єктивною потребою сьогодення.

У ході історичного розвитку людства виникла об'єктивна необхідність у створенні об'єднань держав з метою забезпечення їх спільних інтересів. Перші прототипи міжнародних організацій (об'єднань) були створені ще у Стародавній Греції у VI ст. до н.е. [10, с. 163-164; 13].

В юридичній літературі є різні точки зору щодо самого поняття «міжнародна організація». Як правило, міжнародна організація (з англійської – international organization) трактується як «постійне об'єднання міжурядового та неурядового характеру, створене на основі міжнародної угоди (статуту, установчого договору тощо) з метою сприяння вирішенню міжнародних проблем, передбачених відповідним установчим документом, та розвитку всебічного механізму співробітництва держав» [4]. Інколи під міжнародною організацією розуміють об'єднання держав або національних товариств (спілок, асоціацій) та фізичних осіб [14].

Процеси глобалізації та регіоналізації, необхідність забезпечення спільних інтересів, розв'язання глобальних проблем людства сприяли утворенню світової спільноти. Деякі автори відзначають, що «економічне, політичне та духовне буття окремих народів настільки зблизилося, що з'явилися підстави говорити про формування світового співтовариства» [19, с. 67]. Слушно є і те, що сьогодні без існування такої спільноти (яка є об'єктивною реальністю) держави не можуть забезпечити свої життєво важливі інтереси, задовольнити все більш широке коло своїх потреб [6, с. 59]. Характерні ознаки кожної держави все більше залежать від її взаємодії з системою.

Дещо пізніше у радянській юридичній науці почав використовуватись термін "міжнародна система" [7] та сформувалась концепція "міжнародної міждержавної системи", до складу якої, на думку її авторів, входять суб'єкти міжнародного права, об'єднання держав, міжнародні органи, міжнародне право та інші соціальні норми [16].

Нині в світі формуються глобальна міждержавна (міжнародна) система, основними елементами якої є держави та міжнародні організації, а також регіональні міждержавні системи, до складу яких входять суверенні держави відповідних континентів. Ще донедавна міждержавні системи функціонували, в цілому, стабільно на основі верховенства універсальних цінностей, спільних інтересів держав, правового регулювання конфліктів, створення системи колективної безпеки. Сьогодні ж можна говорити про перехідний характер цих систем, який визначається такими закономірностями:

- розширення кола учасників міжнародних відносин за рахунок транснаціональних корпорацій, неурядових міжнародних організацій, об'єднань підприємств, окремих фірм та індивідів;
- наднаціональність;
- ускладнення та збільшення кількості міжнародних відносин;
- визнання багатьох людських проблем такими, що носять всесвітній (глобальний) характер.

Вказані закономірності безпосередньо впливають на структуру міжнародної (міждержавної) системи, а, як відомо, саме вона (структура) є показником стійкості функціонування та ступеня мінливості (трансформування) системи. В міжнародній літературі виділяють, в основному, три структурні виміри міжнародної системи: конфігурацію співвідношення сил, ієрархію суб'єктів (акторів), гомогенність чи гетерогенність складу [15, с. 33].

Усі ці структурні виміри свідчать про залежність поведінки суб'єктів від структури самої системи (це можна побачити на прикладі міждержавних конфліктів, а точніше – їх частоти та характеру) [17, с. 144]. З такої точки зору кожна міжнародна (міждержавна) система є неформальною інституалізацією співвідношення сили між державами у відповідному просторі та часі.

Оскільки правова система є відносно стійкою взаємодією її елементів (суб'єктів), то суб'єктами міждержавної правової системи є держави та інші суб'єкти міжнародного права. Забезпечення належної взаємодії між такими суб'єктами, зокрема шляхом регулювання (погодження) їх поведінки, впливає як на ефективність функціонування самої системи, так і на досягнення її мети – створення відповідного міжнародного правопорядку. Це сприяє належному функціонуванню не тільки регіональних, але й світової системи. [9, с. 125].

Висновки. Отже, правова система є одним з важливих засобів збереження цілісності суспільства, забезпечення оптимальної єдності політичної та соціальної стабільності і динамізму, взаємодії особистого та суспільного, приватного та публічного факторів, які завжди перебувають у антиполісних відносинах, тобто взаємопроникненні та внутрішній суперечливості.

Основним, системо-утворюючим елементом правової системи є суб'єкти права, оскільки вони мають властивості для забезпечення її мети, а також для реалізації специфічних для неї функцій.

Під впливом інтеграції відбувається зближення національних правових систем та їх інститутів. Базою такого зближення виступають загальнолюдські правові цінності – ідеї прав людини, верховенства права, демократичної, соціально-правової держави та інші, що набувають все більшого поширення у світі. Все це спричиняє появу нового типу правової системи міждержавного (міжнародного), яка потребує подальшого пізнання вченими.

Література

1. Аграновская Е.В. *Правовая культура и обеспечение право личности* / Е. В. Аграновская – М.: Наука, 1988. – 142 с.
2. Алексеев С. С. *Общая теория права.* / С. С. Алексеев – М.: Юрист, 1995. – 455 с.
3. Бабаева В. К. *Теория государства и права: Учебник* / Под ред. В. К. Бабаева – М.: Юристъ, 1999. – 592 с.
4. *Энциклопедический юридический словарь* – М.: ИНФРА-М, 1998. – 368 с.
5. Комаров С. А. *Общая теория государства и права: Учебник.* – 4-е изд., переработанное и дополненное. / С. А. Комаров, А. В. Малько – М.: Юрайт, 1998. – 483 с.
6. Лукашук И. И. *Глобализация, государство, право, XXI век.* / И. И. Лукашук – М.: Спарк, 2000. – 279 с.
7. Лукашук И. И. *Международно-правовое регулирование международных отношений.* / И. И. Лукашук – М.: Междунар. отношения, 1975. – 176 с.
8. Луць Л.А. *Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти)* / Л. А. Луць [Монографія] – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 304с.
9. Луць Л. А. *Структура міждержавно-правової системи: загальнотеоретичні аспекти* / Л. А. Луць // Вісник Львівського ун-ту. – Серія міжнародні відносини. – Л.: 2001. – Вип. 6. – С. 125–132.
10. Мартенс Ф. Ф. *Современное международное право цивилизованных народов. Т.1,2* / Ф. Ф. Мартенс – СПб.: 1882-1883. – Т.1. – 420 с.
11. Матузов Н. И. *Теория государства и права. Курс лекций* / Н. И. Матузова, А. В. Малько – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.
12. Пиголкин А. С. *Основы теории государства и права* / Под ред. А. С. Пиголкина, А. Б. Венгерова и др. – М.: Высшая школа, 1988. – 334 с.
13. Тарасов Н. Н. *Метод и методологический подход в правоведении (попытка проблемного анализа)* / Н. Н. Тарасов // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 31–50.
14. Тихомиров М. Ю. *Юридическая энциклопедия* / Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: Изд-е госп. Тихомирова М. Ю, 1999. – 526 с.
15. Торкунов А. В. *Современные международные отношения: Учебник* / Под ред. А.В.Торкунова. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1999. – 584 с.
16. Тункин Г. И. *Право и сила в международной системе.* / Г. И. Тункин – М.: Международные отношения, 1983. – 199 с.
17. Цыганков П. А. *Международные отношения.* / П. А. Цыганков – М.: Новая шк., 1996. – 317 с.
18. Шкляр Т. *О Загальнотеоретична концепція правової системи суспільства: основні положення* // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадського. Серия «Юридические науки». Том 19 (58), № 2. – К.: 2006. – С. 106–112.
19. Шахназаров Г. Х. *Логика политического мышления в ядерную эру* / Г. Х. Шахназаров // Вопросы философии, 1984. – № 5. – С. 63–74.